

PROF. DR. MEHMET ÖZMEN ADINA SÖZDİZİMİ ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

Yayına Hazırlayanlar
Muna Yüceol Özezen
Huriye Sözer

Çalıştay Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. A. Deniz ABİK
Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN
Doç. Dr. Engin ÇETİN
Doç. Dr. Yeter TORUN
Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Nigâr OTURAKÇI ORBAY

Çalıştay Sekreterliği

Arş. Gör. Huriye SÖZER
Arş. Gör. Melek ÇUBUKCU

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

PROF. DR. MEHMET ÖZMEN'İN ÖZ GEÇMİŞİ

<i>Muna YÜCEOL ÖZEZEN</i>	1
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ BAŞKANI PROF. DR. MUSTAFA APAYDIN'IN KONUŞMASI	4
ESKİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI BAŞKANI PROF. DR. A. DENİZ ABİK'İN KONUŞMASI	6

BİLDİRİLER

HAREZM TÜRKÇESİNDE TAMLAYANI ÖZEL AD OLAN BELİRTİLİ VE BELİRTİSİZ AD TAMLAMALARI

<i>A. Deniz ABİK / Melek ÇUBUKCU</i>	19
--	----

SERVET-İ FÜNUN'UN "VE"LERİ (VAVLARI)

<i>Bedri AYDOĞAN</i>	29
----------------------------	----

EŞ ANLAMLI YÜREĞİ GÖTÜRMEK VE YÜREĞİ KALDIRMAMAK EYLEM ÖBEKLERİ ÜZERİNE

<i>Erdoğan BOZ</i>	67
--------------------------	----

SÜRELİ YAYINLARIN ÇEVİRİ ETKİNLİKLERİNDEKİ ROLÜ: TÜRKÇE DERGİSİ ÖRNEĞİ

<i>Sema ÇETİN BAYCANLAR</i>	76
-----------------------------------	----

ÇİNCEDEDEN ÇEVİRİLEN UYGURCA METİNLERDE SÖZ ÖBEKLERİ

<i>Engin ÇETİN</i>	88
--------------------------	----

TÜRKÇEDE KURALLI SÖZCÜK UYDURMA YÖNTEMİ OLARAK 'SÖZDİZİMBİRİM'

<i>H. İbrahim DELİCE</i>	101
--------------------------------	-----

YARI KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİNİN SÖZ DİZİMSSEL BİÇİMLENMELERİ

<i>Hürriyet GÖKDAYI</i>	114
-------------------------------	-----

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLELER

<i>Mevlüt GÜLTEKİN</i>	130
------------------------------	-----

TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE İSİM CÜMLESİ - FİİL CÜMLESİ TARTIŞMALARI

<i>Leylâ KARAHAHAN</i>	145
------------------------------	-----

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE <i>DELİM</i>, <i>KEY</i>, <i>ÜKÜŞ</i> VE <i>YAVLAK</i> SÖZCÜKLERİNİN SÖZDİZİMİNDEKİ KULLANIMLARI	
<i>Yeter TORUN / Nigâr OTURAKÇI ORBAY</i>	155
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE “BUYUR-” FİİLİNİN DERLEM DENETİMİ GÖRÜNÜMLERİ	
<i>Bülent ÖZKAN</i>	165
TÜRKÇEDE NESNE ÖGESİ ÜZERİNE	
<i>Jale ÖZTÜRK</i>	178
SORU SÖZCÜKLERİNİN CÜMLENİN ANLAMINA ETKİSİ	
<i>Gülseren TOR</i>	191
BİR DİL OLAYI: CÜMLE EKSİLTİSİ YA DA EKSİKLİĞİ	
<i>Kerime ÜSTÜNOVA</i>	224
TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AĞIZLARINDA DEVRİK DİZİM ÜZERİNE	
<i>Faruk YILDIRIM</i>	235
TANZİMAT DÖNEMİ METİNLERİNDE AYIRMA, BAĞLAMA VE DÖNÜŞTÜRME İŞLEVİ <i>OLUP</i> VE <i>OLARAK</i> ZARF-FİİLLERİ	
<i>Muna YÜCEOL ÖZEZEN / Huriye SÖZER</i>	253

ÇİNCE DEN ÇEVİRİLEN UYGURCA METİNLERDE SÖZ ÖBEKLERİ

Engin ÇETİN¹

ÖZET

Uygurlardan günümüze ulaşan metinlerin büyük çoğunluğu çeviri eserlerdir. Bu metinler Çince başta olmak üzere Sanskritçe, Toharca, Sogdcadan çevrilerek Uygurcaya kazandırılmış çoğunluğu dini içerikli eserlerden oluşur. Uygur Edebiyatının bu özelliği, metinlerin Uygur kültürünü yansıtmada yetersiz kalacağını, metinlerin içeriğinin kaynak dili kullanan toplumun kültürünü, yaşam tarzını, olaylara bakış açısını yansıtacağını düşündürmüştür. Ancak, bilindiği gibi, tercüme edilen Uygur metinlerinin pek çoğu kaynak dildeki aslından daha uzundur. Bu ve metinlerin başka özellikleri, Uygur çevirmenlerinin metne müdahale ederek bir tür uyarlama yaptığını göstermektedir. Bu çalışmada söz diziminin önemli unsurlarından olan ve aynı zamanda toplumun düşünce yapısını, yaşama bakışını ve kültürel görünümünü yansıtan atasözü, deyim, ikileme, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları ve benzetme öbekleri ele alınmıştır. Uygurcanın önemli eserlerinden olan Altun Yaruk ve Hsüen-Tsang Biyografisinden örnekler, Çince asıl metindeki durumlarıyla karşılaştırılarak doğrudan çevrilip çevrilmediği, doğrudan çevrilmediyse bunun nedenlerinin ne olacağı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Uygurca çeviri metinleri, Uygurcanın söz dizimi, atasözleri, deyimler.

THE WORD PHRASES IN UIGHUR TEXTS WHICH HAVE TRANSLATED FROM THE CHINESE

ABSTRACT

Uighurs have translated the text of majority from the Chinese, Sanskrit etc. Therefore, researchers have thought that the text doesn't contain

¹ Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ecetin@cu.edu.tr

the Uighur culture; the culture of the society that uses the source language the content of the text that contains the terms of lifestyle and outlook. However, as is known, it is longer than the original source language in most of the Uighur translated texts. This shows that a kind of adaptation Uighurs translator by intervening texts. In this study, we investigated the situation in the form of phrases in the source language text translated from Chinese to Uighur. Also examined, which translated as directly or changing, proverb, idioms, repetitions, metaphors, etc.

Keywords: Uighur translated texts, Uighur syntax, proverbs, idioms.

Bu çalışmada söz diziminin önemli unsurlarından olan söz öbekleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada ele alınan malzeme, Çince Uygurcaya çevrilen metinlerdir. Söz konusu metinlerdeki söz öbekleri Çince metinlerdeki biçimleri ile karşılaştırmalı olarak incelenecek, söz öbekleri buradan hareketle kaynak metinle uyum, Türk kültürüne ilişkin çıkarımlar vb. açılardan değerlendirilecektir.

Büyük çoğunluğu çeviri olan Uygur metinleri Çince başta olmak üzere Sanskritçe, Toharca, Sogdcadan çevrilmiştir. 1908 yılından bu yana artan bir çaba ile Uygur metinlerinin özellikle Çince özgün metinle karşılaştırılması yapılmaktadır.

Günümüze kadarki Uygurca çalışmaları için üç dönemden söz edilebilir:

1. Başlangıç evresi: Bu dönem Uygur metinlerinin yayımlanmaya başladığı 1900'lerin başından 1930'lu yılların başına dek götürülebilir. Bu dönemde yayımlanan Uygur metinlerinin çok sayıda eksik ve yanlış okumalar içerdiği gözlenir. Bu durumun oluşmasında DLT'nin henüz yayımlanmamış olması, çağdaş Türk dil ve lehçelerine ilişkin söz varlığının bütünlüklü olarak ortaya koyulmamış olması da önemli etkenlerden kabul edilmelidir. Aynı durum Orhon Türkçesi için de geçerlidir. Bu dönemdeki kimi çalışmalarda Çince metne atıfta bulunulduğu da gözlemlenir.

2. Gelişme evresi: Bu dönemin 1930 yılların ortasından 1980'lerin sonuna dek sürdüğü söylenebilir. Bu dönem yoğun metin yayınları, gramerler ve sözlüklerle çalışmaların büyük hız kazandığı dönem olarak görülür. 1900'lerin başlarında bulunan Uygurca metinlerin bu dönemde büyük ölçüde okunduğu dönemdir.

3. Yeniden okuma evresi: 1990'larda başlayan ve günümüzde sonlanmak üzere olan bu dönemde, okunmayan metinlerin sayıca azlığı ve hacimce küçüklüğünün de etkisiyle daha önceki dönemlerde okunarak yayımlanan metinler, (çeviri eserlerde kaynak dildeki metinler ve özellikle Çince metinler) kullanılarak yeniden okunmuş, yeni okuma ve anlamlandırmalar, kaynak metne dayalı metin tamiratları ve yeni yorumlar ortaya çıkmıştır. Dönemin çalışmalarında Çince metinler büyük ölçüde kullanılmakla birlikte daha çok Uyurca metne yoğunlaşmıştır.

Yakın bir gelecekte gerçekleşmesi zaruri olan bundan sonraki aşamada ise çoğunlukla üçüncü evrede gerçekleştirilen kaynak metinle Uyurca metinlerin karşılaştırılması işi inceden inceye ele alınmalı, bir önceki aşamada Uyurca metne daha çok odaklanılması nedeniyle üzerinde durulmayan uyum düzeyi, çevirmenin üslubu, Türk kültürüne ilişkin çıkarımlar vb. konular üzerinde ağırlıklı olarak durulmalıdır.

Uyur çevirmenlerin üslupları, dile katkıları vb. konulara ilişkin birçok çalışma varsa da bunlar, bizim çalışmamız gibi sınırlılıkları olan, seçmece örnekler içeren çalışmalardır. Bir bildirinin hazırlanması ve sunumu aşamasındaki sınırlılıklar nedeniyle bu çalışmada karşılaştırılacak yapılar söz öbekleri ve kullanımlar ise seçmece örnekler ile sınırlandırılmıştır.

Uyurca çeviri metinlerin, özgün metinlerine göre daha hacimli olduğu görülür. Nitekim S. Çağatay'a göre Altun Yaruk adlı eserin Sanskritçe metin oldukça kısa, Çince metin ise Sanskritçe metne oranla daha uzundur. Uyurca metin ise çevirmen tarafından yapılan eklemelerle bir uyarlama niteliği taşıdığından ikisine oranla daha da uzatılmıştır (1945, s. 12). J. Nobel'e göre Uyurca metindeki eklemelerin sebebi, Uygurlar'ın metnin içeriğine daha hâkim olabilme isteğinden kaynaklanmaktadır (NobelÇin. xxxiv). Bununla birlikte Uyurca metne alınmayan bölümler de az değildir. Örneğin Altun Yaruk Yedinci Kitaptan alınan aşağıdaki iki örneğin birincisinde Çince metindeki bölüm Uyurca metinde hiç yer almaz. İkinci örnekte ise Çince metinde bütünüyle sıralanan adlar Uyurca metinde ... *başlap* sözüyle kısaltılmıştır. Bu kısaltmanın kimi örneklerde *ulati* sözcüğüyle karşılandığı da görülür.

Çin.433b26

。死悉皆遠離莎訶

我某甲及此住處一切恐怖所有苦惱雷電霹靂乃至

Gök gürültüsü, şimşek, gök gürültüsünden zamansız ölüme kadar, yaşadığımız yerle ilgili ve şuradan buradan gelen her ne kötülük varsa, hepsi uzak olsun! Svaha.

Uyg. –

Çin.434b01-03 電舌龍王。無熱池龍王。電光龍王。所謂末那斯龍王。

。合掌恭敬白佛言。俱從座起。妙光龍王。爾時復有諸大龍王

O sırada orada büyük ejderha hanları da vardı. Ejderha hanı Manasvin ejderha hanı Vidyujjvāla, deniz(lerin) ejderha hanı Anavatapta, ejderha hanı Vidyujjihva, ejderha hanı Suraśmi. Bunların hepsi yerlerinden ayağa kalktılar, saygıyla avuçlarını birleştirdiler ve Buddha'ya arz ettiler.

Uyg. ol üdün manasi anavatapti **başlap** kamaḡ luu kanları yme olurmış orunların tın örü turup ayaların kavşurup ağır ayamakın t(e)ñri t(e)ñrısı burkanka inçe tēp öttündiler

Uygur çevirmenlerinin kaynak dili ve Uygurcaı iyi bilem sanatçılar olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle bir söz, Türkçede bağlama uygun olarak farklı karşılıklarıyla kullanılabilmektedir. Örneğın Çince “1. gökyüzü, 2. boşluk, yokluk” anlamına gelen 空 kong sözü Uygurcaya metin bağlamına göre kök kalık, kurug, yok, yok kurug sözcükleriyle çevrilmiştir.

Bildirimizdeki malzeme aşağıda cümle düzeyinde atasözü niteliğindeki yapılar, deyimler, ikilemeler, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları ve benzetme öbekleri olarak sıralanmıştır:

Atasözü niteliğindeki yapılar:

Kimi geç dönem Uygur metinlerinde, Divanü Lugati't-Türk'te ve başka eserlerde rastlanan atasözleri kullanılmıştır. Bu atasözleri, J. Russel Hamilton'un ve R. R. Arat'ın çalışmalarında yer almıştır. Uygur metinlerinde geçen başka birçok atasözü ya da atasözü niteliğindeki yapı da vardır. Burada bu cümleleri, atasözü niteliğinde yapı olarak adlandırmış olmamızın nedeni, bu cümlelerin başka bir eserde saptanmamış ve dolayısıyla kalıplaşmamış olmasıdır. Ancak, b cümlelerin atasözlerindeki gibi, genel geçer bir yargı barındırdığı ve tecrübeye yer verdiği görülür. Bu bölümde ala alınan bütün yapıların Çince doğrudan çevrildiği görülmektedir. 1. numaralı cümledeki anahtar sözcükler olan “ateşböceğı”, alıntı kadyot sözüyle karşılanırken soru kökü olan “ne?”, aynen çevrilmiştir. Burada kadyot

sözünün alıntılanmış olması, ateşböceğinin Uygur toplumu açısından bilinmediğini ya da yerli bir sözcükle karşılanacak kadar karşılaşılmadığını gösterir. 2. cümle bütünüyle aynı biçimde çevrilirken 3. cümlede Çince metinde geçmemesine karşın Sanskritçeden alınan *udumbar* (< Skr. *udumbara* 3000 yılda bir açtığına inanılan bir çiçek) sözüyle bir ekleme yapılmış, atasözü niteliğindeki yapı bir benzetme ögesi eklenerek anlamca daha etkili hale getirilmiştir.

1. Çin. 日月之下螢燭何功。rì yuè zhī xià yíng hé gōng “güneş (ve) ay varken ateşböceğinin etkisi nedir?” [Çin. yíng “ateşböceği”; hé “ne?”]

Uyg. kün ay t(e)ñri üskinte kadyot kurtnuñ takı ne işi ködüki erür” HT VI 1294-1296.

2. Çin. 夫珍裘非一狐之腋。fū zhēn fēi yī hú zhī yè “değerli bir tilki deriden ibaret değildir.”

Uyg. adınçığ körtle tilkü üçük bir tilkü terisi ermez

3. Çin. 諸佛出世時一現 *zhu fo chu shi shi yi xian* “Buddhalar dünyada yalnızca bir kez ortaya çıkar.”

Uyg. udumbar çeçek teg burhanlar : kin b(e)lgürer yértinçüte “ AY V 170-171

Deyimler:

Topluma özgü dil yapılarından biri de deyimlerdir. Deyimlerin büyük çoğunluğu toplumların kendisi tarafından üretilirken az sayıdaki bir bölümü de çeviri niteliği gösterebilir. Çoğunlukla yakın coğrafyalarda yaşayan toplumların dillerinde birbirlerine benzer deyimlerin görülmesi dilden dile aktarıma bağlanabileceği gibi, toplumu oluşturan insanların benzer durumlar karşısındaki benzer bakışı olarak da açıklanabilir. Kimi zaman –az da olsa- birbiriyle coğrafi ve kültürel açıdan ilgisi olmayan toplumların benzer deyimleri kullandıkları da görülmektedir.

Aşağıda verilen deyim örnekleri çoğunlukla aynı biçimde Uygurcaya çevrilmiştir. Ancak, bu deyimlerin Çincedeki biçimleriyle yer alması, bu deyimlerin Çinceye doğup oradan Türkçeye geçtiği biçiminde algılanmamalıdır. Nitekim, 1. numaralı deyim Çincedeki biçimi bir kullanımda *kǒu zhōng shuō* (=ağızda söyle-) dur ve burada doğrudan çevrilmiştir. Ancak başka bir yerde geçen *song* (=yüksek sesle okumak) sözü de Uygurcaya *agızda tut-* biçiminde çevrilmiştir. Bu durum *agızda tut-* deyiminin Uygurcada kalıplaşmış olduğunu ve kullanıldığını gösterir. Çeviri bir öge değildir. Aynı durum aşağıdaki 3., 4., 6., 7. numaralı beyitler için de geçerlidir. Bu deyimler de günümüzde pek çok Türk dilinde yaşamaktadır ve Türkçe deyim olarak kabul edilmelidir.

1. Çince metindeki [434b16] 口中說 *kǒu zhōng shuō* (=ağızda söyle-)
agız(ların)ta tut- deyimini, deyiminin karşılığıdır. Bu deyme, Budist Uygur metinlerinde sıklıkla rastlamak mümkündür. Deyim metnimizde iki kez kullanılmıştır. 597. satırda yer alan *agızta tut-* deyimini ise Çince metindeki 誦 *song* (=yüksek sesle okumak) karşılığı kullanılmıştır.

2. Çin. 歸衣 *gui yi* “güven dizmek”

Uyg. *umug inag tut-* HT III 44-45.

3. Çin. 杜口 *du kǒu* “ağzını kapatmak, dilini tutmak”

Uyg. *agızların bekle-* HT VIII 405

4. Çin. 燥口 *zào kǒu* “kuru ağız”

Uyg. *yıglayu agzı kurup* AY 10 13b

5. Çin. 面論 *mian lun* “yüzyüze konuşmak”

Uyg. *yüz yügerü sözleş-* HT VIII 687

6. Çin. 不慚顏厚 bù cán yán hòu “utanmasız, kalın yüzlü”

Uyg. uvutmaksız kalın yüz tut- HT VIII 381

7. 端拱 duan gong “yayın ucu”; 專 zhuan “yoğunlaşma, konsantrasyon”

Uyg. bir uçlug HT III 562; HT VII 1326, VIII 571, 1241

İkilemeler:

İkilemeler, en eski metinlerden günümüze Türkçenin en etkili kullanım kalıplarından biri olmuştur. Uygur metinlerinde de ikilemelere sıklıkla rastlamak mümkündür. Buradan hareketle Uygurcada ikilemeleri ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Uygur metinlerinde ikilemelerin çokluğu, daha çok, ilk öge olarak verilen yabancı bir sözcüğe karşılık ikinci öge olarak verilen Türkçe sözün kalıplaşması sonucu oluşmasına bağlanmaktadır. Buna Türkçede geçmişten beri var olan ikileme kullanımına olan eğilim de eklenince sayı artmıştır. Aşağıda yer alan 1. numaralı ikilemenin Çincedeki iki söze karşılık olarak çevrildiği görülür. 2., 3. ve 4. numaralı örneklerde ise Çincedeki tek söz, Uygurca iki sözle karşılanmıştır.

1. Çin. 老病 lao bing “yaşlı (ve) hasta”

Uyg. karı iglig HT III 172

2. Çin. 厭 yan “nefret etmek”

Uyg. yerip yarsıp HT III 174-175

3. Çin. 妄 wang “yanlış, hatalı”

Uyg. igid ezüg “gerçek dışı, yalan”

4. Çin. 稱 cheng “demek; sözü geçmek, bahsedilmek”

Uyg. atık- kükül- HT VII 660

İsim tamlamaları:

Aşağıda yer alan isim tamlamaları örnekleri de Çince'den Uygurcaya çoğunlukla birebir aktarılmıştır. Bunun yanında, Çince metindeki sözün Sanskritçe alındaki sözün fonetik karşılığı olduğu görülür. 5. numaralı isim tamlamasındaki Çin. *shān mǐ* sözü, eserin Sanskritçe alındaki *śamī* sözünün fonetik karşılığıdır. 6. numaralı isim tamlamasının Çinceye çevrilmesinde de aynı yol izlenmiştir. Bu sözlerin Uygurcaya çevrilmesi sırasında ise söz konusu bitki adının Uygurcadaki karşılığı olan *tiken tüpi* ve *yemek sakızı* tercih edilmiştir. 3. numaralı örnekte yer alan Çin. 蠶 *can* “ipekböceği” sözünün günümüzdeki gibi, *bintadu kurtı* biçiminde çevrilmiş olması ilginçtir. *Bintadu* sözü Uygur metinlerinde karşımıza çıkan “ipekli kumaş türü” anlamında bir sözdür.

1. Çin. 墾 *shan* “kurban yeri”

Uyg. tapıg udug yazısı HT III 70

2. Çin. 城北 *cheng bei* “şehrin kuzeyi”

Uyg. balık tagdımta HT III 150

3. Çin. 蠶 *can* “ipekböceği”

Uyg. bintadu kurtı HT VII 1483

4. Çin. 闍莫迦 *dū mò jiā* Skr. *jñāmaka*.

Uyg. *it burnı* Bir bitki adı olarak *it burnu* sözü günümüzde TT’de “yabani gül (*Rosa canina*)” için kullanılmaktadır. AY VII 401.

5. Çin. 苦弭 *shān mǐ* Skr. *śamī*

Uyg. *tiken tüpi* AY VII 401-402.

6. Çin. 室利薛瑟得迦 *shì lì bì sè děi jiā* Skr. *śrīveṣṭaka*

Sözcük botanikte *Pinus longifolia* (çam sakızı) olarak anılmaktadır.

Uyg. *yemek sakızı* AY VII 402

7. Çin. 揭羅娑 *jiē luó suō*

Uyg. *yürün küji* AY VII 406

Sıfat Tamlamaları:

Diğer söz öbeklerinde olduğu gibi, sıfat tamlamaları da Çince'den Uygurcaya çoğunlukla birebir aktarılmıştır. 1. e 5. numaralı örneklerde olduğu gibi, eklemelerin yapıldığı tamlamalar görmek de mümkündür.

1. Çin. 佛 *fo* “Budha”

Uyg. *tenri tenrisi burkan*

2. Çin. 臣僚 *chen liao* “hükümet yetkilileri”

Uyg. *beg eşi atl(ı)g yüzlüg* HT III 364

3. Çin. 餘論 *yu lun* “artık, gereksiz söz”

Uyg. *kalınçu söz* HT VIII 1256

4. Çin. 風病 *feng bing* “rüzgâr hastalığı”

Uyg. *yel iglig* HT III 419

5. Çin. 金鋌 *jin ting* “altın nesne”

Uyg. *kesmiş altın etiğ* “kesme altın nesne” AY V 64-65

6. Çin. 無比 *wu bi* “benzeri olmayan, mükemmel”

Uyg. tetrü körüp kanınçsız “iyice bakılmaya doyulmaz” AY V 86

7. Çin. 烏豆 *wo dou* “siyah fasulye; siyah hububat”

Uyg. kara burçak HT III 484

Benzetme Öbekleri:

Aşağıda yer alan benzetme ögeleri de Çincedeki kullanımla paralellik göstermektedir. Sözcükler büyük ölçüde birebir çevrilmiştir.

1. Çin. 譬如紅蓮出水中 *pi ru hong lian chu shui zhong* “sudan dışarı çıkmış kırmızı lotus gibi”

Uyg. yipün linhua yapırgakı suv içinte yaltrıklıg AY V 56-57

2. Çin. 眉細纖長 *mei xi xian chang* “ince narin kaş”

Uyg. süvri uzun kaşınız ol. AY V 62

3. Çin. 比蜂王 *bi feng wang* “arı kralı gibi”

Uyg. kara kabuñ éligi öñi teg AY V 63-64

SONUÇ

Eski Türkçe döneminde Çince den Uygurcaya çevrilen metinlerde, daha önce birçok kez söylendiği gibi çevirmenlerin metne müdahale ederek kimi bölümlerde eklemeler yaptığı kimi bölümleri Uygurca metne almadığı yukarıdaki örneklerde de görülmektedir. Bu yönüyle söz konusu çevirmenlerin bu uyarlamalarıyla yalnız çevirmen değil çevirmen-yazar olarak anılması yanlış olmaz. Uygur

metinlerinin Çince metinle karşılaştırmalı olarak incelenmesi, kaynak metin ile çeviri metnin uyum düzeyini ortaya koymanın yanı sıra çevirmen-yazarların üslubunun belirlenmesi, metinlerin tarihlendirilmesi birden çok nüshası olan metinlerin asıl metne uyumunun saptanması, metin tamiri ve Uygur toplumunun kültürel yaşamına ilişkin veriler elde edilmesi açısından son derece önemlidir.

Uygur metinleri büyük ölçüde çeviri eserler olduğundan eski Türk kültürüne ilişkin çıkarım yapmak konusunda diğer dönem ve sahalarda verilen eserlere oranla dezavantajlı sayılmıştır. Bu metinlerde yer alan günlük yaşama ilişkin verilere, atasözü niteliğindeki kullanımlara, deyim ve benzetme unsurlarının yer aldığı söz öbeklerine bu anlamda temkinli yaklaşmış, bunların çeviri ögeler olduğu Hint, Çin ve başka topluluklara ilişkin veriler olduğu düşünülmüştür. Bir kültürün değerlendirilmesinde toplumun bakış açısını doğrudan yansıtması açısından atasözleri, deyimler, benzetme ögeleri ve bitki adlarının önemi büyüktür. Bu nedenle Uygurca metinlerdeki sıralanan yapıların incelenmesi, özellikle atasözü ve deyimlerin kaynağının ve en eski kullanımlarının saptanması açısından son derece önemlidir. Çalışmanın gerek zaman ve gerekse hacimce sınırlı olması nedeniyle incelenen eserlerin az olması, atasözü tespit etmemizi engellemiştir. Ancak atasözü niteliğindeki cümle kuruluşlarında yukarıda saptanan örnekler Çince metin ile Uygurca metnin büyük uyumunu göstermektedir. Deyimlerde de uyumun tahminimizden fazla olduğunu belirtmeliyiz. Bu, bir kısım deyimlerin çeviri ögeler olarak Uygurca döneminde dile girdiği kanısını doğrulayabileceği gibi, benzer koşullarda farklı toplumların bir olayı, bir durumu aynı biçimde açıklaması olarak da izah edilebilir. Çincedeki benzer anlam içeren farklı kullanımların aynı deyimle karşılanması, kimi deyimlerin günümüzde de çok sayıda Türk dilinde kullanılması bu tür yapıların Türkçede de var olmasıyla ilgili olmalıdır. Bitki adlarında ise büyük ölçüde Türkçedeki karşılıklarının verildiği görülmektedir. Daha çok atasözü niteliğindeki yapı ve deyim, çeviri ögelerin kullanımı yerine Uygurcadaki benzer kullanımın tercih edilmesi yönündeki kullanımların sayısını artırabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, çeviri metinlerin iki dilli (ve hatta üç dilli) olarak incelenmesi toplumların diline, kültürüne, düşünce dünyasına ilişkin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür çalışmalar, Türkolojinin öncelik verdiği konuları arasında olmalı, bu konuda derinlikli çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ayazlı, Ö. (2012), *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çağatay, S. (1945), *Altun Yaruk'tan iki Parça*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Çetin, E. (2012), *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Karahan Kitabevi, Adana.
- (2012), “Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözcükler”, *Uluslararası Dil Araştırmaları Dergisi*, Güz 2012, S. 11, s. 81-104.
- Giles, H. A. (1912), *A Chinese – English Dictionary*, Second Edition, Revised and Enlarged, Shanghai, China and London.
- Nobel, J. (1937), *Suvarṇaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, Nach den Handschriften und mit Hilfe der tibetischen und chinesischen Übertragungen herausgegeben*, Leipzig.
- (1958a), *Suvarṇaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung, Bd. 1. I-Tsing's chinesische Version Übersetzt, eingeleitet, erläutert und mit einem photomechanischen Nachdruck des chinesischen Textes versehen*, Leiden.
- (1958b), *Suvarṇaprabhāsottamasūtra, das Goldglanz-sūtra, ein Sankrittext des Mahāyāna-Buddhismus, I-Tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung, Bd. 2. Die tibetische Übersetzung mit kritischen Anmerkungen herausgegeben*, Leiden.
- Ölmez, M. (1994), *Hsüen-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI. Bölüm*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- (1998), “Şingko Seli Tutung ve Eski Uygurcanın Sözcük Varlığına Katkıları”, *Doğan Aksan Armağanı*, s. 107–110, Ankara.
- -Klaus Röhrborn (2001), *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von A. v. Gabain*. Otto Harrassowitz · Wiesbaden.
- Rachmati, G. R. (1930), “Zur Heilkunde der Uiguren I”, *SPAW*, 1930, s. 451–473.

- _____ (1932) “Zur Heilkunde der Uiguren II”, *SPAW*, 1932, s. 401–408.
- Röhrborn K. (1998b), “Şiŋko Šäli und die Organisation der Übersetzungstätigkeit bei den Uiguren”, *Türkologie Heute Tradition und Perspektive, Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz Leipzig, 4–7, Oktober 1994*, (Nurettin Demir und Erika Taube), s. 255–260, Wiesbaden.
- _____ (1991), *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII, Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain*. VSUA: 34, Xuanzangs Leben und Werk, vol. 3. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- _____ (1996), *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII, Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain*. VSUA: 34, Xuanzangs Leben und Werk, vol. 5. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Şen, S. (2010), *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Samsun.
- Semet, A. (2005), *Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang-Biographie*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Xuangzangs Leben und Werk Band 34, Teil 8, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Soothill, W. E. – L. Hodous (1937), *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and Pali Equivalents and a Sanskrit–Pali Index*, London.
- Zieme, P. (1976), “Sīngqu Sāli Tutung-Übersetzer buddhistischer Schriften ins Uigurische”, Walther Heissig/John R.Krueger/Felix J. Oinas/Edmond Schütz (edd.): *Tractata Altaica, Denis Sinor, sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata*, s. 767–775, Wiesbaden.